

QEYRİ-ÜZVİ VƏ ÜZVİ TURŞULARIN MÜQAYISƏLİ TƏDRİSİ

G.G.Şəfaqətova, T. Vəliyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Kimya fənninin tədrisində didaktik məqsədlərdən biri də mənimsənilmiş biliklərin sistemləşdirilməsi və dərinləşdirilməsidir. Ümumiləşdirici dərslər biliklərin dərinləşdirilməsinə, əldə etdikləri bacarıqların daha da möhkəmləndirilməsinə və təkmilləşdirilməsinə kömək edir [1,2].

Kimya dərslərinin müqayisəli tədrisi zamanı şagirdlər əldə etdikləri biliklərə inteqrasiya edib mühakimə yürütməklə mövzunu daha yaxşı dərk edirlər[3].

Belə ki, ümumiləşdirici dərslər tipi əsasında qeyri-üzvi və üzvi maddələrin quruluşunu, xassələrini bir-biri ilə müqayisəli formada tədris etmək mümkündür.

X sinifin ilk tədris vahidini oksid, əsas, turşu, duz mövzuları təşkil edir. Şagirdlərin həm qeyri-üzvi (mineral), həm də üzvi karbon turşuları haqqında artıq məlumatlı olduqlarından bu tədris vahidindəki turşular mövzusunun qeyri-üzvi və üzvi turşuların müqayisəsi əsasında tədris etmək məqsədəuyğundur.

Tədrisin əsas məqsədi:

- şagirdlərin qeyri-üzvi və üzvi turşuların tərkibi, xassələri haqqında biliklərini ümumiləşdirib sistemləşdirmək;

- turşuların ümumi kimyəvi xassələrini xarakterizə etməyi, turşuların xassələrinin onların tərkibindən və quruluşundan asılılığını izah etməyi şagirdlərə öyrətmək;

-təcrübi məşğələlər əsasında şagirdlərdə praktiki bilik, bacarıq vərdişləri yaratmaqdır.

Dərsin yüksək səviyyədə keçməsi üçün müəllim əvvəlcədən dərslə yaxşı hazırlaşmalıdır. Laboratoriya işlərini aparmaq üçün yazılmış təlimat stolların üstünə qoyulmalı və şagirdlər onunla tanış olmalıdır.

Motivasiya yaratmaq məqsədi ilə müəllim sinifə müraciət edir:

Siz 8-ci, 9-cu siniflərdə turşular mövzusunun keçmişisiniz. Bu dərslərdə turşular haqqında bildiklərinizi yada salmaqla qeyri-üzvi və üzvi turşuları bir-biri ilə müqayisə etməklə öyrənəcəyik.

Mövzuya maraq yaratmaq məqsədilə müəllim iki sualla sinifə müraciət edir:

1. Hansı növ turşular bitki mənşəli olub bitkilərin tərkibində rast olur?
2. İnsan orqanizmində hansı turşu var və nə kimi əhəmiyyəti vardır?

Verilən sualları şagirdlər cavablandırdıqdan sonra müəllim ümumiləşdirərək qeyd edir ki, limon turşusu məişətdə, əczaçılıq sənayesində istifadə edilir, insan orqanizmində olan xlorid turşusu mədə şirəsinin tərkibində olub həzm prosesində iştirak edir. Bununla da mövzunu həyatla, istehsalatla əlaqələndirərək onların

kimya elminə olan maraqlarını artırır və dünya görüşlərini formalaşdırır.

Müəllim: Tərkibinə və ya dissosiasiya etməsinə görə qeyri-üzvi və üzvi turşuların tərifini yada salın.

Şagirdlər: Metal atomu ilə əvəz aluna bilən bir və ya bir neçə hidrogen atomunun turşu qalığı ilə birləşməsindən ibarət mürəkkəb maddələr qeyri-üzvi turşular adlanır. Və yaxud turşular yalnız hidrogen kationuna və turşu qalığı anionuna dissosiasiya edən mürəkkəb maddələrdir. Üzvi turşular isə molekul tərkibi karbohidrogen radikalı ilə birləşmiş bir və ya bir neçə karboksil qrupundan ibarət mürəkkəb maddələrdir.

Müəllim: Qeyri-üzvi və üzvi turşuların xüsusi əlamətlərinə görə təsnifatları necədir?

Şagirdlər: Qeyri-üzvi turşular tərkibindəki oksigen atomunun olmasına görə təsnif edilib oksigenli və oksigensiz turşulara ayrılır. Üzvi turşuların tərkibində $-COOH$ karboksil qrupu olduğundan onların belə təsnifatını vermək olmaz. Üzvi turşuların təsnifatı tərkibindəki karbohidrogen radikalının quruluşuna görə aparılır və doymuş, doymamış, aromatik turşulara ayrılır.

Müəllim turşuların quruluşunu izah edir. Turşuya turşuluq xassəsi verən hidrogen ionları olduğundan hər iki növ turşuda hidrogen ionlarının əmələ gəlmə mexanizmini öyrənək. Qeyri-üzvi turşularda hidrogen atomu ilə halogen və ya oksigen atomu arasındakı rabitənin güclü polyar olması nəticəsində hidrogen daha mütəhərrik olub məhlulda asanlıqla proton halında ayrılır. Üzvi turşularda isə karboksil qrupundakı atomların qarşılıqlı təsirindən $O-H$ qrupunda rabitənin elektron sıxlığı oksigen atomuna tərəf yerini dəyişdiyindən hidrogen atomu nisbətən mütəhərrik olur və ona görə də üzvi turşular nisbətən zəif turşulardır.

Eyni zamanda mineral turşuların qüvvətliliyi turşu əmələgətirici elementin oksidləşmə dərəcəsi və elektromənfililiyindən asılıdırsa, üzvi turşuların qüvvətliliyi karbohidrogen radikalından asılıdır. Belə ki, turşu əmələgətirici elementin oksidləşmə dərəcəsi maksimum qiymət alarsa və elektromənfililiyi də yüksək olarsa onun əmələ gətirdiyi turşu daha qüvvətli olar. Eyni bir elementin əmələ gətirdiyi turşuları müqayisə edək: Məsələn sulfat H_2SO_4 və sulfid H_2S turşularında kükürdün oksidləşmə dərəcəsi müvafiq olaraq +6 və -2-dir, ona görə sulfat turşusu sulfid turşusundan qüvvətlidir.

Üzvi turşularda karbohidrogen radikalı nə qədər kiçik olarsa, yəni radikalda katbon atomlarının sayı az olduqca turşunun qüvvətliliyi də artır. Məsələn, qarışqa turşusu asetat turşusundan qüvvətlidir.

Qeyri-üzvi və üzvi turşuların tərkibini və quruluşunu müqayisəli xarakterizə etdikdən sonra laborator təcrübələri əsasında müqayisəli formada onların kimyəvi xassələrini öyrənmək daha effektivdir.

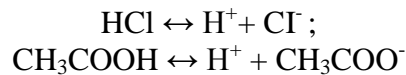
Kimya kabinetində şərait, avadanlıq, reaktiv olarsa təcrübələri qrup halında, yəni laboratoriyaya təcrübələri halında aparmaq olar. Əks halda müəllim izah

etməklə demonstrasiya üsulu ilə tədris edə bilər. Hər bir şagird aparılan təcrübənin reaksiya tənliyini yazmaqla müqayisəli formada qeydlərini etməlidir.

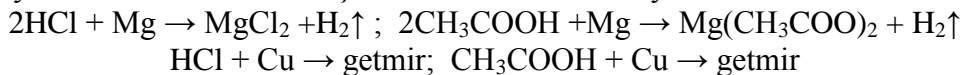
Bu məqsədlə HCl, CH₃COOH, universal indikator kağızı, aktiv metallar, mis metalı, əsasi oksidlər, qələvi, duzlar, spirt istifadə edilir.

İlk öncə xlorid və asetat turşularının qüvvətliliyini yoxlamaq məqsədi ilə bir sınaq şüşəsinə 1-2 ml HCl və digər sınaq şüşəsinə 1-2 ml CH₃COOH töküb universal indikaor kağızı ilə yoxlamalı. Şagirdlər indikator kağızının rənginin dəyişməsinə görə onların pH -nı təyin edib qeyd edirlər.

Müəllim izah edir: turşuya turşuluq verən hidrogen ionlarıdır və o, idikatorun rəngini dəyişir. Deməli pH-ın qiymətinə görə HCl qüvvətli, CH₃COOH zəif dissosiasiya edir:



İkinci təcrübədə maqnezium və sink metallarının həmin turşularla reaksiyası aparılır və şagirdlər xlorid turşusu ilə reaksiya sürətli, asetat turşusu ilə gedən reaksiyanın nisbətən zəif getdiyini müşahidə edirlər. Mis metalı ilə təcrübəni təkrar etdikdə hər iki reaksiyanın getmədiyi müşahidə edilir. Deməli həm xlorid, həm də asetat turşusu yalnız metalların elektrokimyəvi gərginlik sırasında hidrogenə qədər yerləşən metallarla reaksiyaya daxil olur. Şagirdlər reaksiyaların tənliklərini və müşahidələrini dəftərlərinə yazırlar.



Sonra müəllim və ya şagirdlər xlorid və asetat turşularının əsasi okidlə, qələvi ilə, duzlarla və etil spirti ilə təcrübələrini aparır.

Eksperiment qurtardıqdan sonra müəllim aparılan təcrübələrin reaksiya tənliklərini şagirdlərə lövhədə yazdırır.

Müəllim şagirdlərin iştirakı ilə lövhədə yazılanlar əsasında mövzunu ümumiləşdirir.

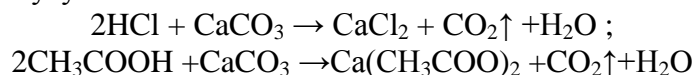
Turşular həll olan duz əmələ gətirmək şərti ilə əsasi oksidlərlə qarşılıqlı təsirdə olur:



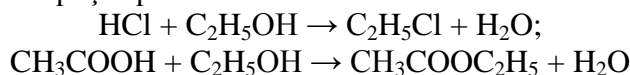
Turşular əsaslarla qarşılıqlı təsirdə olur:



Turşular çöküntü , qaz və ya az dissosiasiya edən maddə əmələ gətirmək şərti ilə duzlarla reaksiyaya daxil olur:



Turşular spirtlərlə qarşılıqlı təsirdə olur:



Deməli üzvi və qeyri-üzvi turşuların kimyəvi xassələri əsasən eynidir. Şagirdlərə evdə qeyri-üzvi və üzvi turşuların ümumi kimyəvi xassələrinə aid cədvəl tərtib etmək tapşırılır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. R.Y.Əliyev, Ə.T Əzizov. Kimyanın tədrisi metodikası II hissə, Bakı, 2006.
2. A.Z.Məmmədova. Ümumi təhsil kurikulumun əsasları, Bakı, 2016.
3. Заграничная Н.А., Иванова Р.Г. Современные подходы к обучению химии. Химия в школе, 2010, №2, стр.10-15.

Г.Г.Шафагатова, Т.Велиева

Сравнительное преподавание неорганических и органических кислот

РЕЗЮМЕ

Основная цель статьи - обобщить и систематизировать знания учащихся о составе, свойствах неорганических и органических кислот. Понимание химических свойств кислот на основе экспериментальной химии заключается в создании практических навыков, навыков у студентов путем сравнения их со сравнительной формой.

G.G.Shafagatova, T.Veliyeva

Comparative teaching of inorganic and organic acids

SUMMARY

The main purpose of the article is to summarize and systematize students' knowledge about the composition, properties of inorganic and organic acids. Understanding the chemical properties of acids on the basis of experimental chemistry is to create practical skills, skills in students by comparing them with a comparative form.

Açar sözlər: qeyri-üzvi turşu, üzvi turşu, eksperiment, kimyəvi xassə

Ключевые слова: неорганическая кислота, органическая кислота, эксперимент, химическая свойства

Key words: inorganic acid, organic acid, experiment, chemical properties.